

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ»

**ХОТИНЩИНА В ПЕРІОД
ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙН
XVII СТОЛІТТЯ**
(до 395-річчя Хотинської війни 1621 р.)

Матеріали науково-практичної конференції
(м. Хотин, 12 жовтня 2016 р.)

Хотин
2016

УДК 94 (477.85-2)
ББК 63.3 (4УКР-4ХОТ)51я43
X 852

Редакційна колегія:

Буйновська Є.В., директор ДІАЗ «Хотинська фортеця»
Ільків М.В., к.і.н., директор Чернівецької філії «ОАСУ» ІА НАНУ, м. Чернівці
Шалаєва І.А., заступник директора ДІАЗ «Хотинська фортеця»
Немічева Т.В., учений секретар ДІАЗ «Хотинська фортеця»
Сандуляк В.О., завідувач науково-дослідного відділу ДІАЗ «Хотинська фортеця»

*Редколегією збережено авторський стиль викладу. Відповідальність за
достовірність наукової інформації та посилань несуть автори статей*

X852 **Хотинщина в період польсько-турецьких війн XVII століття (до
395-річчя Хотинської війни 1621р.)** / Матер. наук.-практ. конф. (м. Хотин,
12 жовтня 2016 р.). – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький, 2016. – 216 с.

У збірнику, присвяченому 395 річниці Хотинської війни 1621 року, вміщено матеріали доповідей науково-практичної конференції з актуальних питань вітчизняної та всесвітньої історії, археології та нумізматики, пам'яткоохоронної справи та туризму.

Для істориків, краєзнавців, археологів, музейних працівників, учителів історії, викладачів і студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів.

УДК 94 (477.85-2)
ББК 63.3 (4УКР-4ХОТ)51я43

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ XVII СТОЛІТТЯ.....	4
КОВАЛЕЦЬ Тарас ДЖЕРЕЛО БЕЗ КУПЮР: МАЛОВІДОМА ВЕРСІЯ ДІАРІУША ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ 1621 Р. ПРОКОПА ЗБІГНЄВСЬКОГО	4
ПІДСТАВКА Руслан ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІЙНИ 1672-1699 РОКІВ. ВИЗВОЛЕННЯ ЯЗЛОВЦЯ 1684 РІК. (ІКОНОГРАФІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА).....	19
АДАМОВИЧ Наталія, БРЕГІН Оксана УЧАСТЬ КНЯЗЯ ХРИСТОФОРА ЗБАРАЗЬКОГО У ВРЕГУЛЮВАННІ ВІДНОСИН МІЖ РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ ТА ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ	28
ПРИШЛЯК Оксана ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1672-1676 РОКІВ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ.....	36
ЮХИМЧУК Мар'яна БЕРЕСТЕЧКО: ОДНА З НАЙБІЛЬШИХ БИТВ XVII СТОЛІТТЯ	42
ПОЗНЯКОВ Денис ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВОЇ КАМПАНІЇ ОСМАНІВ У 1621 РОЦІ ПРОТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ЗАГАРБАННЯ ЧИ КАРАЛЬНИЙ ПОХІД?	53
ІВАНОЧКО Василь РОЛЬ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ: ШТЕФАН ВЕЛИКИЙ	66
РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ФОРТИФІКАЦІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ	72
МАЙБА Ірина ФОРТЕЦЯ У ПІДЗАМОЧКУ – ПРЕКРАСНИЙ ЗРАЗОК МУРОВАНОЇ ФОРТАЛІЦІЇ, ПРИКЛАД ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	72
КОБАСА Галина ІСТОРІЯ ТА ФОРТИФІКАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАМКУ У СЕЛІ ТОКИ ПІДВОЛОЧИНСЬКОГО РАЙОНУ	82
БАЮК Віктор КОЗАЦЬКА КОРЧМА XVII СТОЛІТТЯ З ВОЛИНИ (МАТЕРІАЛИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ГРАФІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ)	91

ХАРЛАН Олександр ОБ'ЄКТИ ФОРТИФІКАЦІЙ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ РЕГЕНЕРАЦІЇ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ОСНОВНИХ РОЗПЛАНУВАЛЬНИХ ВУЗЛІВ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ПРИНЦИПІВ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	101
МИХАЙЛЮК Василь МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА В ЧЕРНІВЦЯХ – ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ.....	116
ПРОХНЕНКО Ігор КАХЛІ КОРОЛІВСЬКОГО ЗАМКУ НЯЛАБ.....	122
САНДУЛЯК Віктор РОЛЬ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ В ОБОРОННІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я XVII СТ.....	143
РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ ХОТИНЩИНИ.....	156
ПИВОВАРОВ Сергій, КАЛІНІЧЕНКО Віталій НАКОНЕЧНИКИ ЛУЧНИХ СТІЛІЗ З МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ У 2016 Р.....	156
ГРИГА Віктор, КАЛІНІЧЕНКО Віталій ПРЕДМЕТИ КІНСЬКОГО СПОРЯДЖЕННЯ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ (ДОСЛІДЖЕННЯ 2016 Р.).....	162
БУЙНОВСЬКА Єлизавета, ІЛЬКІВ Микола АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ У 2016 Р.....	170
ІЛЬКІВ Марія, ІЛЬКІВ Микола ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОРТАТИВНОГО СОНЯЧНОГО ГОДИННИКА XVII СТ. З ХОТИНСЬКОГО ЗАМКУ.....	179
ОСТАФІЙЧУК Олександр, РУСНАК Олександр СВІДЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ПРИНЦ МІРЧА» НА ХОТИНЩИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	192
ОСТАФІЙЧУК Олександр ПЕРША ЗНАХІДКА МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ.....	198
ПИВОВАРОВ Сергій, КАЛІНІЧЕНКО Віталій МЕТАЛЕВІ ПРЯЖКИ З РОЗКОПОК ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ 2013-2015 РР.....	202
САНДУЛЯК Іван ХОТИНСЬКИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК.....	208

ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ XVII СТОЛІТТЯ

КОВАЛЕЦЬ Тарас
(м. Чернівці)

ДЖЕРЕЛО БЕЗ КУПОР: МАЛОВІДОМА ВЕРСІЯ ДІАРИУША ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ 1621 Р. ПРОКОПА ЗБІГНЄВСЬКОГО

Стаття присвячена маловідомій розширеній версії щоденника Хотинської війни 1621 р. авторства Прокопа Збігнєвського. На відміну від опублікованих копій цього діаріуша, віднайдений текст охоплює значно ширший період часу й опис подій війни Речі Посполитої з Близькою Портою, дає змогу дослідити збір війська польського принца Владислава і рух його до Хотина, окремі моменти взаємодії запорожців і командування польсько-литовського війська тощо. Купюровані фрагменти діаріуша з перекладом їх українською мовою та науковим коментарем публікуються вперше.

Ключові слова: Хотинська війна 1621 р., Річ Посполита, Військо Запорозьке, Прокоп Збігнєвський, публікація джерел.

Хотинська битва 1621 р., у якій взяли участь війська Речі Посполитої та Осаяної Порти, – подія доволі ґрунтовно досліджена в сучасній українській та зарубіжній історіографії. Вона дочекалася як чималої кількості спеціальних студій, так і опублікування великого масиву джерельних матеріалів. Останні допомогли реконструювати не тільки перебіг бойових дій під Хотином, а й різноманітні аспекти щоденного життя вояків, інженерну справу, тактичні прийоми тощо.

Для історіописання Хотинська битва 1621 р. без перебільшення є невичерпною, тому введення до наукового обігу все нових джерельних документів відбувається і досі [3, 4]. Цвіт лицарства Речі Посполитої, зібраний проти турків у обозах під Хотином, охоче вів діаріуші, чимало

ПИВОВАРОВ Сергій
(м. Київ)
КАЛІНІЧЕНКО Віталій
(м. Чернівці)

МЕТАЛЕВІ ПРЯЖКИ З РОЗКОПОК ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ 2013-2015 РР.

У статті автори вводять до наукового обігу та подають характеристику деталей поясної гарнітури, які були виявлені під час досліджень Хотинської фортеці у 2013-2015 рр. До них відносяться пряжки, S-подібні гачки-застібки, прості гачки тощо. Встановлено, що більшість з виявлених деталей відносяться до періоду XVI – початку XVIII ст.

Ключові слова: Хотинська фортеця, археологічні дослідження, поясна гарнітура, металеві пряжки.

Серед найбільш рідкісних та показових знахідок, які трапляються під час досліджень Хотинської фортеці, на значну увагу заслуговують знахідки металевих пряжок, деталей поясної гарнітури, гачків тощо. В історіографії вважається, що чим складніше в художньому стилі виготовлена та чи інша пряжка, чи інша деталь поясу, тим ймовірніше, що вона могла належати вищим станам тогочасного суспільства [5]. Показовим є те, що на території Хотинської фортеці виявлені як прості, так і художньо складно виконані деталі поясної гарнітури. Так, за період 2013-2015 рр. було виявлено 8 пряжок та їх деталей, а також гачок для кріплення S-подібної застібки для кріплення обох кінців пояса. Дані знахідки є дуже важливими для розуміння ролі Хотинської фортеці у XVI-XVIII ст., оскільки є підтвердженням перебування тут знатних осіб. Окрім того виявлені артефакти дозволяють реконструювати на основі іконографічних джерел повністю поясну гарнітуру. Це, в свою чергу, дозволяє дослідити моду тогочасного населення.

Метою даної роботи є попередній аналіз виявлених на території Хотинської фортеці у 2013-2015 рр. деталей поясних гарнітур. Зазначимо, що історіографічна база з даної проблематики кількісно є невеликою [1, s.95-105; 2, с.256-264; 3, р. 86-104; 4, с.367-370; 5; 6, с.180-191]. Так, на сьогодні не існує узагальнюючих робіт та типологій поясних деталей,

що пояснюється значною рідкістю окремих типів пряжок та визначення географічної приналежності тієї чи іншої деталі поясної гарнітури. Деталі поясів, виявлені на території Хотинської фортеці знаходять свої аналогії в старожитностях XVI-XVIII ст. у Сербії, Польщі, Хорватії, Австрії, Росії, Туреччині, Угорщині тощо. Серед найбільш вагомих досліджень щодо вищезазначеної проблематики відмітимо праці В. Прокопенка [5; 6, с.180-191]. Саме ним було узагальнено наявні на території Центрально-Східної Європи деталі поясної гарнітури від Раннього Середньовіччя до Нового часу. Окрім того, важливими є роботи Е. Абизової, С. Рябцевої [1, s.95-105], С. Біляєвої [2, с.256-264], які стосуються аналізу деталей поясних гарнітур з Балкано-Карпатського регіону.

Перша пряжка була виявлена у 2013 р. Вона виготовлена з бронзи, складається з двох частин, які по обох краях мають виступи у вигляді язиків полум'я (рис. 1, 1). Посередині пряжки спостерігається переділ. Наявний язичок. Довжина пряжки – 4,3 см, найбільша ширина – 2,1 см. Даний предмет виконаний художньо складно. Точних аналогій поки знайти не вдалося. Схожі пряжки, але простіші за стилем виконання, без характерних закінчень були виявлені у Белграді і датуються XV-XVII ст. [5].

Інша пряжка прямокутної форми також була знайдена у 2013 р. Вона виготовлена із заліза (рис. 1, 4). Язичок відсутній. Довжина рамки пряжки – 3,1 см, ширина – 2,5 см. Пряжка виконана просто, без окремих художніх впливів. Аналогії подібній пряжці трапляються у матеріалах Польщі, Туреччини [2, с.256-264; 5] тощо.

У 2014 р. під час археологічних досліджень поблизу Ковальської вежі були виявлені досить рідкісні деталі поясної гарнітури. Даних відносяться 2 пошкоджені S-подібні гачки. Вони вирізняються закінченнями у формі голів плазунів та заглибленням посередині (рис. 1, 2). Раніше подібні знахідки траплялися під час досліджень Привратного двору Хотинської фортеці (рис. 1, 5) [4, с.367-370]. Відмітимо, що S-подібні гачки порівняно рідко трапляються на археологічних пам'ятках та є доволі рідкісними [5]. Як свідчить іконографічний матеріал XVI-XVII ст., вони були приналежністю поясної гарнітури знатних осіб. Окрім того, відмітимо, що Хотинська фортеця є поки що єдиним пунктом, де виявлено таку кількість аналогічних пряжок – 3 екземпляри. За типологією В. Прокопенка, дані артефакти відносяться до типу парних

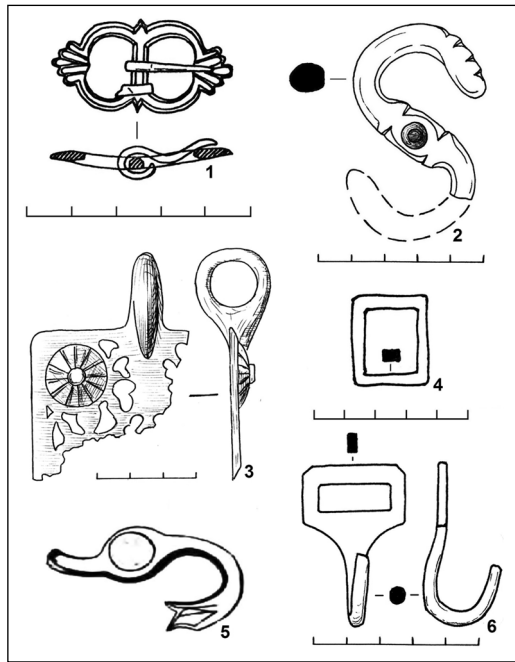

Рис. 1. Деталі поясної гарнітури з території Хотинської фортеці (5 – за Ю. Мисько)

застібок з вертикальним гачком, які складаються з двох половинок із симетричними елементами фіксації на поясі і системи кріплення. Знахідки з Хотинської фортеці відносяться до підтипу III – рамкові застібки з S-подібним вертикальним гачком. Важливо те, що збереглася саме S-подібна застібка. Варто також відзначити, що особливістю цього типу пряжок є неможливість регулювання довжини пояса за допомогою основної пряжки [5; 6, с.180-191]. Це призводить до того, що пояс або фіксований по довжині, або вимагав додаткових елементів регулювання, що характерно для шабельних портупей XVI-XVIII ст. Рамкові застібки з S-подібним вертикальним гачком також використовувалася в синхронних європейських підвісах для шпаг. У XVIII-XIX ст. під час уніфікації військової форми вони стали невід'ємною частиною шабельних портупей легкоозброєних кавалеристів, а в подальшому – портупей для кортиків [5; 6, с.180-191] (рис. 3). Аналогії подібним кріпленням

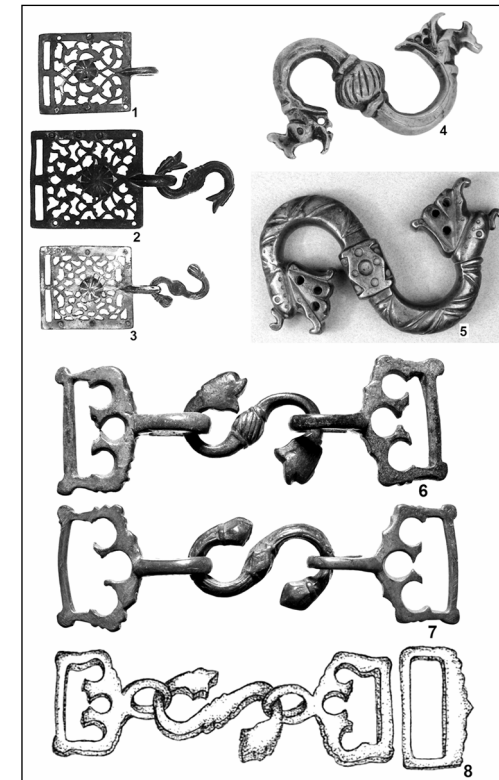

Рис. 2. Драмкові застібки з S-подібним вертикальним гачком з території Центрально-Східної Європи (за В. Прокопенком)

виявлені на території Македонії, Аккерманської фортеці [2, с.256-264] (рис. 2) тощо. Зображені вони також на портретах європейської знаті переважно початку XVII ст. Відомі також S-подібні вертикальні гачки на території Афганістану, Ірану, де датуються XIV-XVI ст. Відмітимо, що раніше під час досліджень Хотинської фортеці було виявлено деталь так званої пряжки-пафти (рис. 1, 3), до якої, як показують аналогії, також міг кріпитися S-подібний вертикальний гачок [1, с.95-105; 2, с.256-264; 3, р. 86-104; 4, с.367-370; 5; 6, с.180-191].

Інша пряжка, виготовлена з бронзи, була виявлена у 2014 р. також біля розкопу неподалік Ковальської вежі. Вона складається з двох час-

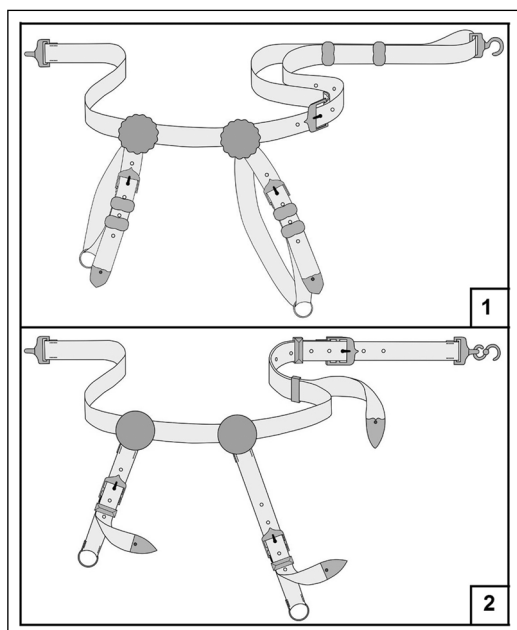

Рис. 3. Реконструкція пояса XVI-XVII ст. (за В. Прокопенком)

тин. Посередині пряжки наявний переділ, з язичком. Довжина виробу – 3,1 см, ширина – 2,6 см. Пряжка виконана в складному стилі. Аналогій даній пряжці поки знайти не вдалося, хоча за схожими матеріалами з Сербії, подібні пряжки можна датувати XVII-XVIII ст. [3, р. 86-104].

У 2015 р. на території Привратного двору Хотинської фортеці було виявлено ще 3 пряжки та рамковий гачок застібку до пояса. Перша пряжка кругла, виготовлена з заліза. На її кінцях наявні потовщення. Довжина виробу – 4 см. Друга пряжка, виготовлена з бронзи, представлена одним пошкодженим фрагментом. Довжина виробу – 4,2 см, висота – 0,6 см. Остання пряжка пошкоджена (зламана на дві частини). Вона бронзова, має прямокутну форму. Язичок відсутній. Розміри її становлять 2 × 2 см.

Останній з виявлених предметів, які відносяться до поясної гарнітури, є рамковий гачок-застібка, який з'єднував кінець поясу з S-подібним вертикальним гачком та ще одним гачком-застібною (рис. 1, 6). Гачок виготовлений із заліза. Його розміри – 5,5 × 3,3 см.

В. Прокопенко вказує, що подібні гачки з'явилися ще в епоху раннього середньовіччя. З X ст. вони поступово зникають, а в XVI-XVII ст. знову з'являються в якості застібок шабельних портупей і сагайдачних поясів. Відомі подібні рамкові застібки на території Угорщини, Туреччини, Росії. Вони датуються XVI-XVII ст. [5; 6, с.180-191].

Таким чином, за період 2013-2015 рр. на території Хотинської фортеці був виявлений достатньо вагомий та важливий матеріал для вивчення повсякденної історії гарнізону Хотинської фортеці у XVI-XVIII ст. Виявлені деталі поясної гарнітури свідчать про чітку соціальну диференціацію тогочасного населення та контингенту та дозволяють говорити про присутність у фортеці осіб знатного роду. Окрім того, виявлений матеріал дозволяє проаналізувати моду тогочасного населення в контексті східних та західних впливів ранньомодерного часу.

Джерела та література:

1. Абызова Е., Рябцева С. Пряжки-пафти из собрания Национального музея археологии и истории Молдовы // *Tyragetia*. – 2007. – Vol. I [XVI]. – Nr. 2 (Istorie. Muzeologie). – S. 95-105.
2. Біляєва С.О., Фіалко О.Є. Пряжки-пафти Карпато-Балканського регіону на пам'ятках Північного Причорномор'я // *Музейні читання*. – К., 2012. – с. 256-264.
3. Манева Е. Од средновековните појасни гарнитури до подоцнежните пафти // *Годишен зборник*. – 1990. – број 65. – Р. 86-104.
4. Мисько Ю., Пивоваров С. Турецькі артефакти з розкопок Хотинської фортеці у 2011 р. // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. – 2012. – Вип. 21 (Ч. 2.). – с. 367-370.
5. Прокопенко В. Краткая история застёжек-крючков на Востоке (часть II – Восточная Европа). – *Електронний ресурс*. – Режим доступу: http://www.kitabhona.org.ua/costum_axess/obzorkruk2.html
6. Прокопенко В. Сабельный портупейный подвес с крючком-застежкой. Восточная Европа, Османская Империя – XVI – начало XVI-II вв. // *Історія давньої зброї. Дослідження 2014 р.* – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – с. 180-191.

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ»

**ХОТИНЩИНА В ПЕРІОД ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙН
XVII СТОЛІТТЯ**

(до 395-річчя Хотинської війни 1621 р.)

Матеріали науково-практичної конференції
(м. Хотин, 12 жовтня 2016 р.)

Підписано до друку __.12.2016.
Формат 64x84 1/16. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк. _____ Друк офсетний. Папір офсетний.
Зам. №5461. Наклад _____ прим.

ПП Буйницький О.А.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Лесі Українки, 31, тел. (03849) 3-63-54
Свідцтво про внесення до Державного реєстру
від 28.04.2006 р. серія ДК №2477